2. Аристов Н. Я. Промышленность Древней Руси / Н. Я. Аристов. – СПб, 1866. – 325 с.

3. Археологія України: Курс лекцій: навч. посібник / [Л. Л. Залізняк, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.]; за ред. Л. Л. Залізняка. – К.: Либідь, 2005. – 504 с.

4. Археология СССР. Т. 15. Древняя Русь. Город. Замок. Село / Г.В. Борисевич [и др.]; Отв. ред. Б.А. Колчин; Редкол.: Б.А. Рыбаков (гл. ред.) [и др.]. – М.: Наука, 1985. – 431 с.; ил.

5. Давня історія України у 2-х кн.: Кн. 2./ Толочко П.П. (керівник авт. колективу), Козак Д.Н., Крижицький С.Д., Моця О.П. та ін. – К.: "Либідь", 1995. – 224 с., іл.

6. Древесный уголь. – Лесная промышленность. – М., 1979.

7. Древняя Русь. Быт и культура / Под ред. Б.Колчина. – М.: Наука, 1997. – 368 с.

8. Жураковський Б., Сауш О. Харалуг : природничо-іст. нарис / Б. Жураковський, О. Сауш. – Рівне, 2007. – 36 с.

9. Златогорський О., Панишко С. Сопла з Жидичина // Археологія. - 2010. - №2. - С. 74-86.

10. Колчин Б. А. Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период) // Материалы и исследования по археологии СССР. – Вып. № 32. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1953. – 259 с.

11. Кучинко М.М. Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія. Навч. посібн. / М.М. Кучинко. – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 314 с.

12. Кучінко М.М. Давньоруське городище Вал в Надстир'ї / М.М. Кучинко. – Луцьк: Вежа, 1996. – 208 с.

13. Кучінко М.М., Охріменко Г.В. Археологічні пам'ятки Волині. / М.М. Кучінко, Г.В. Охріменко. – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1995. – 167 с.

14. Кучінко М.М. Історично-культурний розвиток Західного Побужжя в IX–XIV ст. / М.М. Кучінко. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – 159 с.

15. Кучінко М.М. Нариси стародавньої та середньовічної історії Волині (від палеоліту до середини XIV ст.) / М.М. Кучінко. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 208 с.

16. Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Издательство АН СССР, 1948. – 802 с.

17. Смирнов В.О., Білецький В.С. Фізичні та хімічні основи виробництва. Навчальний посібник / В.О. Смирнов, В.С. Білецький. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – 148 с.

18. Терський С.В. Археологія доби Галицько-Волинської держави. / С.В. Терський. – К.: «Стародавній світ», 2014. – 164 с.

19. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti. Život slovanů, m. III, вып. I, Oddil "Zaměstnâni řemčslná" (ремесленные занятия). Praha, 1921, стр. 204–342.

Тетяна ЮЩУК ***(Острог)***

ВОЛИНСЬКА ТРИВОГА 1789 РОКУ

В кінці XVIII ст. влада в Речі Посполитій була зосереджена в руках шляхти, проте це не зупинило кризу, яка почалася ще в XVII ст. Думки про необхідність реформ швидко розповсюджувались між шляхтою і привезли до скликання сейму (1788 – 1792рр.), який мав переглянути та змінити основні закони держави. Найважливішим питанням буловідносини з Російською імперією. Із початком обговорення цього питання сейм розділився на дві частини. Одна з них – «королівська», яка складалася із більш розвинених представників, пропонувала зберегти добрі відносини з сусідньою імперією і закінчити під дружнім протекторатом цієї держави заплановані реформи. Інша партія «прусська» чи «патріотична» – піддавшись дуже спокусливим обіцянкам прусського посланця Люкесини, вимагала негайного розриву зРосійською імперією і заключення міцної дружби з Пруссією. Король був прибічником проросійської партії [5;30].

6 листопада 1788 р. на засіданні сейму король Станіслав – Август Понятовський стверджував, що потрібно укласти з Росією угоду, тому що в подальшому вона може нести небезпеку для Речі Посполитої. Невдовзі після цього виступу серед сеймових депутатів та варшавського суспільства з'являлись думки, ніби російська влада приймала заходи для того, щоб підняти селянські повстання в руських воєводствах Речі Посполитої. І ніби король про це знає, та маніпулює цим для того, щоб отримати щонайбільше своїх прибічників серед представників сейму. На другий день після промови короля представники «патріотичної» партії відправили до нього депутатів, які мали вимагати, щоб були відправленні польські війська для придушення бунтів на руських воєвдствах, про які говорив король. Через декілька днів з Варшави були розіслані тривожні листи на всі землі, які були під владою Польщі. Деякі воєводства дали відповідь, проте ніяких уточненьу них про бунти не було[7;178].

Під впливом опозиції військова комісія, в якій представником був Браницький, намагалася усунути

Потоцького. Вона відправила генералам: Любовидському, Ерличу і Дзержку, повідомлення з наказами, що вони повинні централізувати свої війська в тих місцях, де можливі повстання, притягти до відповідальності всіх винних та залучати собі в допомогу єврейське населення. Розуміючи, що його хочуть усунути, Потоцький пише листа королю, в якому вказує на неправильність дій військової комісії, на те, що комісія, переступивши через нього, надає накази його генералам та на те, що непотрібно залучати до цього євреїв, тому що вони швидко знайдуть з цього вигоду [4;426].

Опозиція знову ж таки тиснула на сейм інформацією про те, що нібито готуються повстання н атериторії руських воєводств і на засіданні 19 лютого було зачитано лист, отриманий з Чуднова, де повідомлялося, що на кордони Речі Посполитої вступили обозні війська, навантажені великою кількістю зброї та іншими бойовими припасами і це все зупинилось у володіннях князя Потьомкіна, м. Сміла [3;245]. Через цей лист свідчення Потоцького не бралися до уваги і більшість депутатів на чолі з Браницьким закликала до озброєння шляхти, проте дана пропозиція була надто легковажна. Для заспокоєння населення сейм мав прийняти якісь міри. Спочатку хотіли назначити для стеження та утихомирення селян одну із інституцій, проте в Речі Посполитій на той час навіть не було як такої міліції, не говорячи про інші подібні інстанції.

Сейм в постанові від 23 лютого 1789 р. створив порядкові комісії і надав їм повноваження для того, щоб вони могли передбачити та запобігти селянським повстанням. До постанови сейму комісіям додавалась інструкція, яка складалася з 6 пунктів:

– Комісії повинні були розробити заходи для збору точних свідчень про можливий бунт і коли буде реальна загроза, то прийняти міри для запобігання цього.

– Всі шляхтичі зобов'язані звітувати найближчій комісії чи військовій команді про помічені ними ознаки організації бунту, надавати комісії допомогу.

– Комісія повинна перевіряти зібрані нею свідчення і повідомляти результати своїх досліджень сеймовим маршалам.

– Комісії не повинні виходити за межі вказаних їм функцій.

– Зброя може бути доставлена з – за кордону лише за дозволом порядкових комісій [2;20].

Разом з цим сейм видав універсал із забороною ввезення з – за кордону зброї і розпорядився відправити на територію воєводства декілька загонів війська. Перерахованих заходів виявились цілком достатньо для заспокоєння піднятої тривоги, протягом півтора місяця в сейм перестають надходити листи з тривожними вістями. Можливо тим і закінчились всі інциденти, як би не один випадок.

У селі Невірків шляхтич Ігнатій Вележинський, ротмістр народної кінноти, йому належало сім ближніх сіл. Вележинський утримував дім у розкоші і мав багато прислуги. Зазвичай, він набирав з своїх сіл хлопчиків, давав їм виховання в містах і згодом переводив їх в своє село. Серед вихованих таким чином хлопчиків знаходились Самуїл Ракович і Семен Римарчук. Перший з них читав і писав по – польськи та по – німецьки, вмів гарно малювати і грати на скрипці. Другий був також грамотний і вивчив чудово своє ремесло. За свідченнями судового слідства Вележинський відносився до них добре і платив: першому 60 злотих (9 рублів) в рік, другому 85 злотих (близько 13 рублів) [1;15].

Напевно що не все було так добре, як здавалося і в ніч з 30 на 31 березня ввірвавшись у спальню Вележинських, хлопці зарубали сокирами шляхтича та його дружину і для приховання злочину вбили п'ять осіб жіночої прислуги. На другий ранок їх заарештували, криваві плями на їхній одежі викрили їх. Суддя провів детальне слідство, констатував деталі злочину і приговорив злочинців до страти. Упокарання їм облили руки смолою і підпалили, після того зняли зі спини декілька шарів шкіри, переламали ноги, а потім відрубали голови і четвертували. Частини їхніх тіл були розвішані на шибеницях в населених пунктах Волині [2;20].

Суддя після ретельного дослідження злочину свідчив, що вбивці не мали спільників, а декілька чоловік прислуги приговорили до фізичного покарання і довічної служби в солдатах, лише за те, що вони під час злочину не прийшли на допомогу поміщику. У перші дні після Невірківського вбивства, чутка про нього розійшлась дуже швидко. Більш близькі сусіди їздили чи посилали в Невірків, щоб дізнатись про події і негайно розсилали листи по всіх сторонах. Констатуючи факти вбивства і не очікуючи результатівсудового слідства, вони за власними здогадками називали винуватців злочину [3; 24].

Панічний страх охопив значну частину шляхти, особливо на Волині. Багато хто шукав прихистку в укріплених замках, перевозячи до них свої сім'ї та цінні надбання. Інші тікали в Річ Посполиту чи за австрійський кордон, розповсюджуючи по дорозі тривожні чутки. Під впливом паніки склалася ціла легенда про бунти. Стверджували, що останнім часом кордон перетнули більше 2 000 возів, які нібито були завантажені зброєю: рушницями, кулями, порохом і ножами, що маркетани передають гроші і зброю

священикам, в яких зупиняються, а ті налаштовують селян на бунти проти шляхти та євреїв на Волині. Пізніше поширюють повстання на інші руські воєводства. Наче загальне постання має відбутися в ніч перед Пасхою і, що смерть Вележинських була лише початковим експериментом, і вони чекають поки ліс вкриється листям, щоб там можна було організувати великі загони повстанців.

16 квітня на першому засіданні були прочитані листи і повідомлення, які стосувалися селянських бунтів, проте виявилося, що в них не було ніяких точних фактичних даних. У представлених документах були лише догадки і припущення зроблені на основі підслуханих селянських погроз. Після того сейм надав право місцевими комісіями викликати у випадку потреби воєнні команди, рекомендував їм по мірі можливості короткострокові заходи для заспокоєння селян і поклав на них обов'язок піклуватися про забезпечення арештованих. Разом з цим від імені сейму видати універсал до всіх мешканців краю. Він мав закликати кожного, хто дізнається що – небудь про змову, зразу ж повідомити про це шляхтичу, обіцяючи таким учасникам змови помилування та нагороди, у випадку, коли вони донесуть раніше ніж будуть арештовані[2;20].

До складу Волинської порядкової комісії входило 25 чоловік під керівництвом Франциска Пражмовського, цілком вірила у правдивість цих чуток. З одного боку нею були прийняті міри для самозахисту, з іншого - було розпочате слідство для знаходження винних у змові. Уже на наступний тиждень після затвердження сеймом порядкової комісії в Луцьку зібралась Волинська комісія, яка в один день постановила і прийняла багато рішень. Перше з них відносилось до організації місцевої міліції. Зразу ж після того був повішений дяк зі села Жукова Симеон Яроцький за те, що в п'яному вигляді говорив погрози проти поляків і жидів, хоча й стверджував, що жартував і справді нічого не знав про змову. Також відомо, що частина комісії лишилася в Луцьку, а інша частина переїхала в Дубно для пришвидшення розгляду справ.

Між цими подіями до комісії надійшла заява Григорія Малецького, управляючого власністю князя Яблоновського, про те, що мешканці села Карабієвки замовляли ковалю великі ножі, збираючись группами голосили погрози і мали відносини з маркетанами і жебракуючими монахами. Комісія відправила це обвинувачення разом із присягою Малецького в Кременецький міський суд, який наказав стратити Панаса Балду, Трохима Іщука, поміченого раніше в крадіжці, до повішення, двох інших, за непокору до Малецького, приговорив до тілесних покарань. Згодом у Кременці був повішений Петро Гуменюк за приготування до бунту, проте свідок по справі не з'явився і ніяких деталей процесу справи не відомо.

Далі розглядалася справа трьох селян із Чорторийська. Один з яких признався, що в його домі ночував маркетан, з яким він спілкувався про сучасні військові події. Двоє ж інших у п'яному стані лякали шинкаря сином Гонти. Суд виніс вирок: першому 100 ударів, а двом іншим по 50 ударів різками[4;420].

У будь – якому випадку слідство проведене над селянами та міщанами і їхні допити, не дивлячись на жорстокі покарання багатьох підсудних не дали комісії матеріалу для встановлення тієї змови, яку вона шукала. Погрози сказані на підпитку, періодичні факти сперечань чи непокора економічній владі, свідчили лише про те, що суспільство взагалі відносилось не дружелюбно до дворян та євреїв, але ніяк не вказували на існування організованої змови. Доказів такого існування комісія вирішила добитися від духовенства. Десятки уніатських священиків були арештовані внаслідок вістів, інколи просто через каприз будь– якого шляхтича. Полонених розмістили по тюрмах в Луцьку, Кременці, Дубно та Володимирі, а комісія взялася дуже детально вивчати їхню поведінку.

Проте не очікувано трапився епізод, який знову на деякий час підбурив думки, що змова існує. З самого початку діяльності порядкової комісії вона прийняла екстрені заходи: обеззброєння селян, роз'їзди військових команд, масові арешти і допити. Зчинивши цим масовий жах серед селян і розповсюджували чутки, догадки і навіть фантастичні повісті. Серед загальної тривоги одні заради власного спасіння, другі просто в стані афекту стали видумувати небилиці, наговорюючи на себе та на інших.

За рішенням кременецького суду, серед усіх процесів 12 людей було приговорено до смертної кари, 43 – до арештантських робіт в Кам'янецькому укріпленні періодом від 1 до 6 років і 21 – до тілесного покарання. З них тільки два священики: Маєвицький і Волшинський врятувалися від смертної кари, завдяки заступництву єпископа, який опротестовував вироки і переніс справи до Люблінського трибуналу. Трибунал, розглянувши справу скасував вирок кременецького суду, об'явив священиків невинними і наказав повернути їм свободу. Над всіма іншими вирок суду був виконани [6;152].

У боротьбі брала участь міська біднота. Населення Житомира направило у Варшаву свого посла, щоб він домігся там збереження місту прав і привілеїв. Восени 1789 р. у Луцьку відбувалися збори міщан, на яких обирались депутати на загально польську нараду, яка мала виробити вимоги громадян

(«третього стану») і пред'явити їх сейму. Це дало привід польським органам влади звинуватити населення Луцька в організації повстання. Польська адміністрація, можливо, від страху перебільшувала події, але факт активізації міського населення безумовний.

Для того, щоб налаштувати шляхту проти Російської імперії було використано чутки про те, що ніби антифеодальні рухи на землях руських воєвдству 1789 р. були спровоковані сусідньою імперією. Шляхетські реформатори, які керували діяльністю сейму, поспішили обрушити на українське селянство жорсткі репресії. На територію Волинського воєвоства були відправленні додаткові військові загони.

Волинська тривога 1789 р. є наслідком неправомірних дій шляхти відносно волинського селянства та священиків. Вона використовувала некомпетентність, не контрольованість та не упорядкованість дій порядкової комісії, щоб налаштувати більшість представників Сейму проти Російської імперії. Безпідставні арешти, які підтверджувались свідченням та присягою однієї людини доходили до абсурду та були незаконними, тому що комісія не мала судових повноважень. Волинську трагедію 1789 р. можна трактувати як умисне винищення волинського селянства, адже велику кількість осіб було арештовано, багато з них страчено, частина померли в тюрмах, лише невелику кількість підсудних звільнили від покарання.

1. Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе Ч. 3 : Т. 5 : Акты о мнимом крестьянском восстании в Юго-западном крае в 1789 году. - Киев : Акц. Об. печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1902. - 99, 828, XLVI с.

2. Антонович В.Б. О мнимом крестьянском волнении в юго-западном крае в 1789 г. – ЧИОНЛ, 1895 г., т. 9, отд. 1, с. 20

3. Бродович Ф. Исторические записки [...] о событиях на Волыни и Подолии в 1789г.– Льв. : 1861 г., т. 1 . 126 с.; 1862 г., т. 2. 246 с.

4. Кивлицкий Е. Мнимый бунт на Волыни в 1789 г. – КС, 1902 г., № 11, с. 283 – 300; № 12, с. 420 – 434.

5. Козловский К. События на Волыни в 1789 г. – К.: 1871 г. – 46 с.

6. Щебальский П.К. Народные движения в Подолии и на Волыни в 1768 и 1789 гг. – Русский вестник, 1863 г., т. 45

7. Deruga A. Kościoł prawosławny a sprawa «buntu» w 1789 roku we wschodnich województwach Rzeczypospolitej. – AW, 1938, t. 13, № 2, s. 175 – 269.

Оксана ЯКИМЧУК ***(Острог)***

СЕРВІТУТНІ ПРАВА СЕЛЯН ШПАНІВСЬКОГО МАЄТКУ КНЯЗІВ РАДЗИВІЛЛІВ У 60-Х РОКАХ XIX ст. (Рівненський повіт Волинської губернії)

Сервітут, як право користування особою чужим майном, відомий ще з часів римського права і зазнав значного поширення. У Російській імперії його було застосовано під час правового врегулювання відносин поміщиків та селян. Власниками земельних ділянок залишалися поміщики, вони і надалі володіли правами володіння, користування та розпорядження землями та природними ресурсами, які на них розташовувалися. Натомість селянам на певних умовах (платно чи безоплатно, з визначенням розмірів чи без обмежень) надавалися права щодо прогону худоби певними територіями, водопою у ставках і ріках, збирання ягід та грибів у лісах, заготівлі хмизу і дров, пасовища на приватновласницьких землях.

За звичай соціальне становище селян у середині та другій половині XIX ст. вивчалося під кутом висвітлення протистояння між ними та землевласниками (поміщиками). Акцент на класовий антагонізм був притаманний радянській історіографії. Серед сучасної зарубіжної історичної науки проблемі висвітлення соціальної історії присвятив свої монографії Д. Бовуа. Його праці «Битва за землю. 1863 – 1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах» (Київ, 1998), «Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863)» (Київ, 1996) висвітлюють становище селянства у контексті протистояння російського самодержавства та польського шляхетства.

Оскільки досі відсутні спеціальні дослідження сервітутних прав селян Правобережної України (у тому числі і в Рівненському повіті Волинської губернії) в до- та після- реформений період у Російській імперії, є актуальним проведення дослідження з даної тематики та введення до наукового обігу уставних грамот та актів про їх затвердження, які і відображають права та обов'язки селян тих чи інших маєтків.